

С. Я. Лихова,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4755-7474>

В. В. Команецька,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА

Національний авіаційний університет

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mails: sofiia.lykhova@npp.nau.edu.ua, 6236792@stud.nau.edu.ua

Мета: науковий кримінально-правовий аналіз колабораціонізму як сучасного суспільно небезпечного феномену, який виник в Україні та продовжує існувати внаслідок окупаційної діяльності військ держави-агресора. Дослідження кримінально-правової проблематики колабораціонізму має на меті її більш глибоке вивчення та розробку методів для подолання правових прогалин і зрештою – отримання нових прикладних та ефективних наукових засобів протидії колабораціонізму. **Методи дослідження:** ця наукова робота створена шляхом використання загальнонаукових методів пізнання: порівняльно-правового, формального, аналітичного, системно-структурного та інших методів. **Результати:** авторами цього дослідження визначено, що з'ясування сутності проблеми колабораціонізму призведе до подолання кримінально-правових прогалин у цій сфері. **Обговорення:** дискусія цього дослідження присвячена особливостям кримінально-правової сутності проблеми колабораціонізму, правового регулювання кримінальної відповідальності за її вчинення в сучасному праві та визначенню сильних і слабких сторін нових кримінально-правових норм, спрямованих на регулювання досліджуваного питання.

Ключові слова: колабораціонізм; колабораціоніст; окупація; співпраця з окупантом; кримінальна відповідальність; державна зрада.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сьогодні проблема колабораціонізму в Україні є надзвичайно гострою і актуальною. Востаннє до сучасних подій проблема колабораціонізму серйозно піднімалася ще в контексті подій Другої світової війни. Проводячи історичні паралелі, українська наука кримінального права, на жаль, поступово повертається до дослідження та обговорення такої важливої сьогодні теми як проблема колабораціонізму на теренах України. Предмет сучасних дослідницьких інтересів становлять саме проблеми, які несе за собою окупація частини земель України російською федерацією (далі – рф). Однією з таких проблем є саме поширення колабораційної діяльності на

тимчасово окупованих та відчужених окупацією територіях України, що зумовлено використанням широкої палітри методів ведення гібридної війни російською владою. Така діяльність рф призвела до того, що Україна тимчасово втратила частину своїх територій, починаючи з 2014 року, а деякі з територіальних одиниць України досі перебувають під окупаційною владою (Автономна Республіка Крим, райони Донецької та Луганської областей, райони Херсонської та Запорізької областей). При цьому, однією із найважливіших передумов тимчасового закріплення окупаційної влади у вищезазначених регіонах України є активне ведення колабораційної

діяльності з боку осіб, які підтримують порядок ворога.

Вчений В.О. Гапелюк виділяє ряд обставин, які спричинили поширеність колабораційної поведінки на тимчасово окупованих територіях, серед яких: 1) зовнішні фактори (довгострокова планова підготовка до окупаційних дій); 2) внутрішні фактори (особливості суспільно-політичного розвитку повоєнної України); 3) історико-ідеологічний фактор (пережитки пострадянського суспільства та прихильність до радянських наративів). Проблема колабораціонізму та пошук її найбільш вдалого вирішення із самого початку окупації українських територій були в центрі уваги як з боку представників законодавчої влади, так і зі сторони виконавчої влади. Водночас, у формуванні національної політики досі неможливо знайти найкращу модель правового впливу на ту категорію громадян України, яка співпрацює з окупантами. Перш за все, залишається не повністю розкритим статус особи-колаборанта, що становить велику проблему при визначенні злочинності їхньої протиправної поведінки і, відповідно, її караності. З метою конкретизації правового регулювання проблеми колабораціонізму у Верховній Раді України було зареєстровано ряд законопроектів, однак через їхню неоптимізованість до чинного законодавства: суперечливість, невизначеність, неузгодженість (надмірну криміналізацію та надзвичайну суворість санкції) – усі вони були не взмозі ефективно врегулювати цю проблематичну сферу відносин. На підставі вищенаведеного, виникає наукова потреба у глибокому вивченні проблеми колабораціонізму в різних правових аспектах, зокрема, в площині кримінального права, оскільки саме в контексті кримінально-караного діяння зазвичай розглядається колабораціонізм [1, с. 228].

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Колабораціонізм як наукове поняття станом на сьогодні залишається досить ретельно розглянутим лише в працях вчених-істориків, у той час як в юридичній науці ще немає досліджень, які б повно розглянули проблему колабораціонізму. Серед вітчизняних вчених правові аспекти колабораціонізму були предметом дослідження таких науковців як: В. Гацелюк,

Л. Брич, В. Навроцький, М. Рубашенко, О. Кравчук, Н. Стефанів, Н. Гунько, М. Акімов, О. Головкін, О. Іларіонов, В. Кубальський, С. Лихова, А. Політова, М. Рубашенко, І. Сказко. Висновки зазначених вчених щодо вирішення деяких проблем, з якими Україна вже стикається в аспекті колабораціонізму та які можуть виникнути найближчим часом, були розглянуті та проаналізовані під час підготовки цієї наукової праці. Проте, незважаючи на значущість наявних наукових результатів, погляди сучасного кримінального права на проблему колабораціонізму є здебільшого суперечливими, поверхневими та позбавленими певної систематизованості [2, с. 37-38].

Мета статті: науковий огляд у кримінально-правовому аспекті колабораціонізму як сучасного суспільно-небезпечного явища, яке виникло в Україні та продовжує існувати внаслідок окупаційної діяльності військ держави-агресора. Варто зазначити, що кримінальне законодавство європейських країн сьогодні прямо не визначає колабораціонізм як підставу для відповідних видів відповідальності. Єдиним винятком є Литовська Республіка, яка передбачає, що кримінальна відповідальність громадян Литовської Республіки включає допомогу незаконному уряду в окупації або анексії Литовської Республіки, зокрема придушення незаконного уряду. Опір жителів Литви або сприяння окупації чи анексії незаконними державними органами (стаття 120 «Співпраця» Кримінального кодексу Литовської Республіки) [3, с. 704].

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід почати з того, що колабораціонізм як негативне суспільне явище може приймати досить різноманітні форми: від участі в «маріонетковому уряді» до поширення ідеології окупанта. Проте, в даному випадку істотною виявляється суб'єктивна сторона – наявність умислу в діях особи, адже лише з прямим умислом можуть бути вчинені діяння, які підпадають під ознаки колабораціонізму. Якщо проаналізувати кримінальне законодавство Литовської Республіки, то колабораціонізм розглядається як окрема форма протиправної поведінки, що визначена у ст. 117 «Зрада» та ст. 118 «Надання допомоги іншій державі у здійсненні діяльності, ворожої до Литовської Республіки» Кримінального кодексу

Литовської Республіки. Колабораціонізм, за литовським законодавством, виділяють як особливий вид зради, але який вчинений під час особливого періоду анексії чи окупації. Тож, під колабораціонізмом литовські законодавці виділяють привілейований вид злочинної зради або ж надання державі, яка ворожа до Литовської Республіки, будь-якого виду допомоги. Як вбачається з вищенаведеного, литовський законодавець завчасно передбачив у своєму кримінальному законі підстави для криміналізації колабораційної діяльності, що спрощує, у разі виникнення колабораційних інцидентів, питання відповідальності за вчинення цього діяння [4, с. 328-331]. Із початком повномасштабного вторгнення, зрозумілим є факт того, що український законодавець не передбачив у кримінальному законодавстві України відповідальності за колабораційні діяння (починаючи ще з 2014 року), чим призвів до виникнення неузгодженості об'єктивної сторони правопорушення, неспівмірності санкції вчиненому діянню. На жаль, навіть сьогодні на рівні державної влади фактично немає єдиної думки щодо того, як має формуватися та реалізовуватися кримінально-правова політика країни щодо колабораціоністів.

3 березня 2023 року до ст. 111 Кримінального кодексу України були внесені зміни та включена стаття 111-1 «Колабораційна діяльність». Під нею розуміються дії, умисно вчинені громадянами України, які порушують суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність України, національну обороноздатність, національну, економічну чи інформаційну безпеку, у тому числі організаційно-розпорядчі та/або розпорядчі дії державних органів, установ, незаконно створених в Україні та які не контролюються державною владою.

У світлі вищевикладеного важко зрозуміти, що таке принципово нові правові механізми щодо юридичної відповідальності для колабораціоністів і як окремі закони узгоджуватимуться із запропонованими положеннями про колаборацію Кримінального кодексу України. Однак, враховуючи потенціал конкретних норм кримінального права для вирішення певних питань (оформлення їх як спеціальних норм щодо

державної зради та чітке визначення сфери поведінки, яка підпадає під колабораційну діяльність), створення окремої статті в КК України є дуже слушним.

Разом з тим, новостворені положення кримінального закону є досить «розмитими» та в деяких моментах дублюються. Це, в свою чергу, призводить до невизначеності права в даній сфері.

Отже, аналізований підхід має низку недоліків, наявність яких не дозволяє йому успішно протидіяти відповідним порушенням та отримувати адекватну правову оцінку колабораціонізму.

Цікавим є задум громадської організації «Сила права» щодо підготовки законопроекту «Про відповідальність». Як зазначається, він дозволить відокремити громадян України, які постраждали від збройної агресії РФ проти України та часткової окупації території, від пособників агресора, встановити особливу систему покарання за протиправні дії в інтересах держави-агресора, що завдають шкоди інтересам України, а також конкретно визначити критерії та порядок застосування процедури помилування до даної категорії громадян. Законопроект, безперечно, становить інтерес для експертів через оригінальність та різноманітність запропонованих до реалізації ідей, але він також може бути сприйнятий неоднозначно і потребує детального обговорення [5]. Автори цього документу пропонують розділити колабораціонізм на вимушений та свідомий. Відповідальність за свідомий колабораціонізм має бути встановлена в межах положень кримінально-правової норми, яка визначає кримінальну відповідальність за державну зраду (ч. 2 та 3 ст. 111 КК України). Суспільно небезпечні наслідки у складах злочинів, передбачені у диспозиції частини цієї статті пов'язані з тим, що відповідні дії мають істотний вплив, але не завдають істотної шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності України, її обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці (ч. 2), а також порушення суверенітету України. Менший вплив здійснюється на територіальну цілісність і недоторканність України, обороноздатність, національну, економічну чи інформа-

ційну безпека. Водночас, запроваджуються процедури амністії, які передбачають визнання винними колаборантів, можливість просити український народ і державу про вибачення за скоєне, можливість заміни покарання у вигляді позбавлення волі – тимчасове обмеження і припинення прав. Оцінюючи запропоновані зміни до Кримінального кодексу України, насамперед слід пам'ятати про спроби описати ознаки колабораціонізму за допомогою понять, які не можна вважати чітко визначеними. Крім того, сумнівною виглядає ідея визначених у законопроекті параметрів так званої процедури амністії, яка сама має визначати характер і суворість застосованого покарання. Аналізуючи сучасні вітчизняні дослідження кримінально-правової частини вищезазначених проблем, слід дійти висновку про недостатній рівень їхньої наукової розробки. Усі сучасні спроби зробити це є здебільшого поверхневими або демонструють лише деякі (загальні) аспекти проблеми колабораціонізму в Україні в поточний період. Водночас, у пов'язаних із цією проблемою складних питаннях кримінального права залишається чимало прогалин. Таким чином, незважаючи на те, що частина території України була тривалий час окупована, а на її ґрунті виникли відповідні явища у формі колабораціонізму, ані наукова спільнота, ані громадськість досі не спромоглися ініціювати професійні обговорення для досягнення згоди щодо найкращого способу визначення та правового вирішення відповідних питань. Позиція аналізу в основному свідчить про необхідність удосконалення законодавства України в частині правового реагування на дії осіб, які здійснюють діяльність колабораційного характеру, в тому числі в галузі кримінального права.

Проте дослідники ніколи не демонстрували узгодженості чи переконливості щодо методів, які обрані для таких удосконалень, а відсутність орієнтованої на співпрацю нормативної регуляторної моделі, заснованої на науково-обґрунтованих висновках, ускладнила майбутні процеси деокупації території України [6].

Висновки. На основі аналізу сучасної позиції науковців і громадськості виокремлюються два типових варіанти вирішення кримінально-

правової проблеми колаборації. Перший із них полягає в тому, що існуючі ресурси кримінального правосуддя достатні для адекватного реагування на поведінку колабораційного характеру, або що доцільно класифікувати це питання як другорядне. Другий підхід полягає у визначенні за необхідне додаткового правового регулювання питань колабораційної діяльності в Україні, у тому числі внесення окремих змін до кримінального законодавства. Уявлення про ці зміни, висловлені у фаховій літературі, характеризуються суперечливістю. Можливо, не всі з них заслуговують на підтримку, оскільки в Україні досі не було ґрунтовного дослідження цього питання. Як наслідок, відсутня доказова модель правового регулювання взаємовідносин щодо колабораціонізму, що ускладнює подальший процес деокупації території України. Кримінально-правова проблема колабораціонізму має значний потенціал для подальшої поглибленої наукової розробки, завдяки чому стане можливим усунення прогалин у кримінальному праві у цій сфері та досягнення нових теоретичних і практичних результатів. Насамперед, відповідні розробки є важливими з точки зору повноцінної реалізації прогностичної функції сучасної кримінальної юриспруденції, адже як показує національний досвід, надання цій функції другорядного значення тягне за собою несприятливі для держави в цілому наслідки, серед яких є поява явища колабораціонізму [7, с. 5-8]. Завчасне передбачення змін у кримінальному законодавстві та регулювання у кожній відповідній сфері має мінімізувати суперечливі висновки та сприяти швидкому та якісному вирішенню проблем, які вже завтра можуть стати реальністю.

Література

1. Гацелюк В.О. Криміналізація суспільно небезпечних діянь протягом дії Кримінального кодексу України 2001 року: останні сюжети на фоні загальної палітри законодавчих рішень. Київ: ВАІТЕ, 2021. 228 с.

2. Брич Л.П. Розмежування складів злочинів, кримінально-правова кваліфікація, інші пов'язані з цим явища: співвідношення понять. *Теорія кримінально-правової кваліфікації як феномен української кримінально-правової доктрини*

ни: тези доповідей та повідомлень учасників наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 січ. 2016 р.). Київ: Вид. дім «ArtEk», 2016. С. 37–38.

3. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

4. Рубашенко М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм за чинним КК України. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12-13 жовт. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 328-331.

5. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 198–204.

6. Стефанів Н.С., Орлеан А.М., Берднік І.В. Коментар щодо розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України. Тренінговий центр прокурорів України. URL: <https://www.facebook.com/ptcu.gp.gov.ua> (дата звернення: 06.06.2022).

7. Гунько Н. Загальнотеоретична характеристика законодавчої техніки. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 4 (чер. 2022). С. 5–8.

References

1. Hatseliuk V.O. Kryminalizatsiia suspilno nebezpechnykh diian protiahom dii Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku: ostanni siuzhety na foni zahalnoi palitry zakonodavchykh rishen. Kyiv: VAITE, 2021. 228 s.

2. Brych L.P. Rozmezhuvannia skladiv zlochyniv, kryminalno-pravova kvalifikatsiia, inshi poviazani z tsym yavvshcha: spivvidnoshennia poniat. *Teoriia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii yak fenomen ukrainskoi kryminalnopravovoi doktryny: tezy dopovidei ta povidomlen uchasnykiv nauk.-prakt. конф. (m. Lviv, 16 sich. 2016 r.)*. Kyiv: Vydavnychi dim «ArtEk», 2016. S. 37–38.

3. Navrotskyi V.O. Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: navch. posib. Kyiv: Yurinkom Inter, 2006. 704 s.

4. Rubashchenko M. Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsionizm za chynnym KK Ukrainy. *Sotsialna funktsiia kryminalnoho prava: problemy naukovoho zabezpechennia, zakonotvorennia ta pravozastosuvannia*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. конф. (m. Kharkiv, 12–13 zhovt. 2016 r.). Kharkiv: Pravo, 2016. S. 328–331.

5. Kravchuk O., Bondarenko M. Kolaboratsiina diialnist: analiz novoi statti 111-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 3. С. 198–204.

6. Stefaniv N.S., Orlean A.M., Berdnik I.V. Komentar shchodo rozmezhuvannia skladiv kryminalnykh pravoporushen, peredbachenykh ch. 1 st. 111-1 ta st. 436-2 KK Ukrainy. Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy. URL: <https://www.facebook.com/ptcu.gp.gov.ua> (data zvernennia: 06.06.2022).

7. Hunko N. Zahalnoteoretychna kharakterystyka zakonodavchoi tekhniki. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 4 (cher. 2022). S. 5–8.

COLLABORATIONISM IN MODERN UKRAINE AS A CRIMINAL-LEGAL PROBLEM

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: sofiiia.lykhova@npp.nau.edu.ua, 6236792@stud.nau.edu.ua

Purpose: a scientific review in the criminal and legal aspect of collaborationism as an actual socially dangerous phenomenon that arose in Ukraine and continues to exist as a result of the occupation activities of the troops of the aggressor state. The study of the criminal legal problems of collaborationism aims at its deeper study and development of methods for overcoming legal gaps and, in the rest, obtaining new applied and effective scientific achievements. **Research methods:** this scientific work was created by using general scientific methods of cognition: comparative-legal, formal, analytical, system-structural and other methods. **Results:** the authors of this study determined that clarifying the essence of the problem of collaborationism will lead to overcoming the gaps in criminal law in this area. **Discussion:** the discussion of this study is devoted to the peculiarities of the criminal-legal essence of the problem of collaborationism, its legal regulation in Criminal Code of Ukraine, and the determination of the strengths and weaknesses of the new draft law aimed at regulating the investigated issue. One of these problems is the spread of collaborative activities in the temporarily occupied and alienated territories of Ukraine, which is caused by the use of a wide range of hybrid warfare methods by the Russian authorities. Such activities of the Russian Federation led to the fact that Ukraine temporarily lost part of its territories, starting in 2014, and some of the territorial units of Ukraine are still under the occupation authorities (the Autonomous Republic of Crimea, regions of Donetsk and Luhansk regions, regions of Kherson and Zaporizhzhia regions). At the same time, one of the most important prerequisites for the temporary consolidation of the occupying power in the above-mentioned regions of Ukraine is the active conduct of collaborative activities by persons who support the order of the enemy.

Key words: collaborationism; collaborator; occupation; cooperation with the occupier; criminal liability; high treason.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2023